

УДК 347.424; 336.717.3
DOI 10.32782/chasopyskiivp/2022-1-5

Мельник Ольга Олегівна,
кандидат юридичних наук, адвокат,
старший викладач кафедри
адміністративного права, інтелектуальної
власності та цивільно-правових дисциплін
Київського інституту інтелектуальної власності та права
Національного університету «Одеська юридична академія»
ORCID ID: 0000-0002-2088-630X

РОЗІРВАННЯ ДОГОВОРУ АБО ЗМІНА ЙОГО УМОВ, ВНАСЛІДОК ДІЇ ОБСТАВИН ФОРС-МАЖОРУ, ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ

Військова агресія Російської Федерації проти України вплинула майже на всі сфери життєдіяльності людини в Україні, в тому числі на можливість виконання цивільно-правових зобов'язань. Передбачається, що з цих причин велика кількість укладених в Україні цивільно-правових договорів не будуть виконані належним чином, будуть змінені умови, а в інших випадках, взагалі, розірвання договору. У зв'язку з чим є необхідність дослідити питання щодо наслідків невиконання цивільно-правових зобов'язань з причин запровадження воєнного стану в Україні.

Якщо сторони не досягли згоди щодо приведення договору у відповідність з обставинами на сьогодні в умовах воєнного стану, які істотно змінилися, договір може бути розірваний, з підстав, встановлених ЦК України, змінений за рішенням суду на вимогу заінтересованої сторони за наявності одночасно таких умов: у момент укладення договору сторони виходили з того, що така зміна обставин не настане; зміна обставин зумовлена причинами, які заінтересована сторона не могла усунути після їх виникнення при всій турботливості та обачності, які від неї вимагалися.

Правове регулювання правових наслідків істотної зміни обставин, які існують при укладенні договору, як правило, будується на основі одного з двох ключових принципів договірного права: принципу, згідно з яким договори мають виконуватись (pactasuntservanda), або застереженні про незмінність обставин (clausularebusstancibus). У законодавстві зарубіжних країн містяться норми, відповідно до яких «зміна обставин може бути виправданям зміни договору, коли збереження договору у первісному вигляді призводить до надзвичайних результатів, не сумісних із справедливістю».

Основними наслідками істотної зміни обставин, якими сторони керувалися при укладенні договору, є: – власне зміна договору, тобто зміна умов договору (і як наслідок – зобов'язань між сторонами) при збереженні самого договору в силі; – і розірвання договору за згодою сторін.

Ключові слова: воєнний стан, форс-мажор, непереборна сила, укладення договору, зміна договору, розірвання договору, умови, зобов'язання.

Melnik Olha. Termination of the contract or change of its terms due to force majeure during martial law

The military aggression of the Russian Federation against Ukraine has affected almost all spheres of human life in Ukraine, including the possibility of fulfilling civil obligations. It is assumed that for these reasons, a large number of civil law agreements concluded in Ukraine will not be properly implemented, the conditions will be changed, and in other cases, in general, the termination of the agreement. In this regard, there is a need to investigate the consequences of non-compliance with civil law obligations due to martial law in Ukraine.

If the parties have not agreed to bring the agreement in line with the current circumstances of martial law, which have changed significantly, the agreement may be terminated on the grounds established by the Central Committee of Ukraine, amended by a court decision at the request of the interested party. the moment of concluding the contract the parties assumed that such a change of circumstances will not occur; the change of circumstances is due to reasons that the interested party could not eliminate after their occurrence with all the care and diligence required of it.

Legal regulation of the legal consequences of significant changes in the circumstances that exist when concluding a contract is usually based on one of two key principles of contract law: the principle according to which contracts must be performed (pactasuntservanda), or clause (clausularebusstancibus). The legislation of foreign countries contains norms according to which «a change of circumstances may justify a change in the contract, when the preservation of the contract in its original form leads to extraordinary results, incompatible with justice.»

The main consequences of a significant change in the circumstances that guided the parties in concluding the contract are: – actually change the contract, ie change the terms of the contract (and as a consequence – the obligations between the parties) while maintaining the contract in force; – and termination of the contract by agreement of the parties.

Key words: martial law, force majeure, force majeure, conclusion of a contract, change of a contract, termination of a contract, conditions, obligations.

Форс-мажор (непереборна сила) може бути причиною істотної зміни обставин, що є підставою для розірвання або зміни договору, і, у кінцевому рахунку, призводить до припинення зобов'язання (його розірвання) або збереження зобов'язання у зміненому вигляді. Правове регулювання правових наслідків істотної зміни обставин, які існують при укладенні договору, як правило, будується на основі одного з двох ключових принципів договірної права: принципу, згідно з яким договори мають виконуватись (*pactasuntservanda*), або застереженні про незмінність обставин (*clausularebusicstantibus*). У законодавстві зарубіжних країн містяться норми, відповідно до яких «зміна обставин може бути виправданням зміни договору, коли збереження договору у первісному вигляді призводить до надзвичайних результатів, не сумісних із справедливістю». Основними наслідками істотної зміни обставин, якими сторони керувалися при укладенні договору, є:

– власне зміна договору, тобто зміна умов договору (і як наслідок – зобов'язань між сторонами) при збереженні самого договору в силі;

– розірвання договору за згодою сторін.

На сьогодні в нашій країні склалася ситуація, яка унеможлиблює виконання договірних зобов'язань, пов'язаних із Військовою агресією Російської Федерації проти України. Уряд нашої держави намагається частково врегулювати на законодавчому рівні, було внесено низку змін до законодавства, проте всеодно виникає дуже багато форс – мажорів, пов'язаних із складеною ситуацією, в якій громадяни є заручниками.

Відповідно до ст. 652 ЦК України, істотна зміна обставин, з яких сторони виходили при укладенні договору, є підставою для його зміни або розірвання, якщо інше не передбачено договором або не впливає із суті зобов'язання. При цьому зміна обставин визнається істотною, коли вони змінилися настільки, що, якби сторони могли це розумно передбачити, договір взагалі не був би ними укладений або був би укладений на умовах, що значно відрізняються.

Відповідно до ч. 2 ст. 652 ЦК України для зміни або розірвання договору на підставі істотної зміни обставин необхідною є наявність чотирьох умов:

1) в момент укладення договору сторони виходили з того, що така зміна обставин не настане;

2) зміна обставин зумовлена причинами, які зацікавлена сторона не могла усунути після їх виникнення при всій турботливості та обачливості, які від неї вимагалися;

3) виконання договору порушило б співвідношення майнових інтересів сторін і позбавило б зацікавлену сторону того, на що вона розраховувала при укладенні договору;

4) із суті договору або звичаїв ділового обороту не випливає, що ризик зміни обставин несе зацікавлена сторона.

Якщо сторони не досягли згоди щодо приведення договору у відповідність з обставинами, які істотно змінилися, або щодо його розірвання, договір може бути розірваний, а з підстав, встановлених ч. 4 ст. 652 ЦК України, – змінений за рішенням суду на вимогу зацікавленої сторони за наявності одночасно таких умов: у момент укладення договору сторони виходили з того, що така зміна обставин не настане; зміна обставин зумовлена причинами, які зацікавлена сторона не могла усунути після їх виникнення при всій турботливості та обачності, які від неї вимагалися; виконання договору порушило б співвідношення майнових інтересів сторін і позбавило б зацікавлену сторону того, на що вона розраховувала при укладенні договору; із суті договору або звичаїв ділового обороту не випливає, що ризик зміни обставин несе зацікавлена сторона. Так, зміна договору у зв'язку з істотною зміною обставин допускається за рішенням суду у виняткових випадках, коли розірвання договору суперечить суспільним інтересам або потягне для сторін шкоду, яка значно перевищує затрати, необхідні для виконання договору на умовах, змінених судом. У разі розірвання договору внаслідок істотної зміни обставин суд, на вимогу будь-якої із сторін, визначає наслідки розірвання договору виходячи з необхідності справедливого розподілу між сторонами витрат, понесених ними у зв'язку з виконанням цього договору.

Так, Законом України від 15 березня 2022 року № 2120-IX «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану» (далі – Закон № 2120-IX) доповнено, серед іншого, розділ «Прикінцеві та перехідні положення» Цивільного кодексу України пунктом 18.

Зокрема, наразі вказаним пунктом визначено, що у період дії в Україні воєнного, надзвичайного стану та у тридцятиденний строк після його припинення або скасування у разі прострочення позичальником виконання грошового зобов'язання за договором, відповідно до якого позичальнику було надано кредит (позику) банком або іншим кредитором (позикодавцем), позичальник звільняється від відповідальності, визначеної статтею 625 цього Кодексу, а також

від обов'язку сплати на користь кредитодавця (позикодавця) неустойки (штрафу, пені) за таке прострочення. Також, вказаним пунктом встановлено, що неустойка (штраф, пеня) та інші платежі, сплата яких передбачена відповідними договорами, нараховані включно з 24 лютого 2022 року за прострочення виконання (невиконання, часткове виконання) за такими договорами, підлягають списанню кредитодавцем (позикодавцем).

Також, Законом № 2120-IX доповнено розділ IV «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про споживче кредитування» пунктом 6. Вказаним пунктом визначено, що у період дії в Україні воєнного, надзвичайного стану та у тридцятиденний строк після дня його припинення або скасування у разі прострочення споживачем виконання зобов'язань за договором про споживчий кредит споживач звільняється від відповідальності перед кредитодавцем за таке прострочення. У разі допущення такого прострочення споживач звільняється, зокрема, від обов'язку сплати кредитодавцю неустойки (штрафу, пені) та інших платежів, сплата яких передбачена договором про споживчий кредит за прострочення виконання (невиконання, часткове виконання) споживачем зобов'язань за таким договором. Забороняється збільшення процентної ставки за користування кредитом з причин інших, ніж передбачені частиною четвертою статті 1056-1 Цивільного кодексу України, у разі невиконання зобов'язань за договором про споживчий кредит у період, зазначений у цьому пункті.

Також встановлено, що неустойка (штраф, пеня) та інші платежі, сплата яких передбачена договором про споживчий кредит, нараховані включно з 24 лютого 2022 року за прострочення виконання (невиконання, часткове виконання) за таким договором, підлягають списанню кредитодавцем».

Крім того, Законом № 2120-IX також доповнено розділ VI «Прикінцеві положення» Закону України «Про іпотеку» пунктом 5. Вказаним пунктом зупинено дію окремих положень Закону України «Про іпотеку» у частині реалізації права іпотекодержателя на набуття права власності на предмет іпотеки, у частині реалізації права іпотекодержателя на продаж предмета іпотеки, у частині виселення мешканців із житлових будинків та приміщень, переданих в іпотеку, щодо яких є судові рішення про звернення стягнення на такі об'єкти та у частині реалізації предмета іпотеки на електронних торгах.

Із аналізу вищевказаних змін можна зробити висновок, що наразі достатньо чітко врегулюванні

наслідки прострочення виконання зобов'язання за договорами позики. Тобто, фактично позичальники звільняються від будь-якої відповідальності, у зв'язку з неможливістю виконати зобов'язання за договором позики в період воєнного стану.

Окрім договорів позики існує велика кількість інших цивільно-правових договорів: договори купівлі-продажу, договори найму (оренди), договори підряду та ін. У правовідносинах за іншими договорами ситуація відрізняється. Зокрема, на відміну від договорів позики, за іншими договорами сторонам необхідно доводити, що зобов'язання не виконано саме у зв'язку з воєнним станом і у випадку доведення факту невиконання зобов'язання, у зв'язку з настанням обставин непереборної сили, сторона договору буде звільнена від відповідальності.

Насамперед, відповідно до статті 617 Цивільного кодексу України особа, яка порушила зобов'язання, звільняється від відповідальності за порушення зобов'язання, якщо вона доведе, що це порушення сталося внаслідок випадку або непереборної сили. В свою чергу, відповідно до частини 2 статті 14 Закону України «Про торгово-промислові палати в Україні» військові дії вважаються форс-мажорними обставинами, що об'єктивно унеможливають виконання зобов'язань, передбачених умовами договору. Відповідно до пункту 6.2 Регламенту засвідчення Торгово-промисловою палатою України та регіональними торгово-промисловими палатами форс-мажорних обставин (обставин непереборної сили) форс-мажорні обставини (обставини непереборної сили) засвідчуються за заявою зацікавленої особи по кожному окремому договору. Таким чином, якщо за договорами позики позичальник автоматично звільняється від будь-якої відповідальності у випадку прострочення, незважаючи на те, чи вплинули на нього безпосередньо військові дії, то за іншими договорами стороні необхідно буде доводити факт невиконання зобов'язання саме у зв'язку з введенням воєнного стану.

Наприклад, сторони уклали договір купівлі-продажу, за умовами якого покупець сплачує продавцю грошові кошти на наступний день після отримання товару. Отримавши товар в період воєнного стану, покупець в подальшому відмовляється оплатити товар і посилається на обставинами непереборної сили і в цей же час на його банківських рахунках є відповідні грошові кошти. Очевидним є те, що в такій ситуації не може йти мови про неможливість виконання зобов'язання з причин введення воєнного стану і передбачається, що така сторона буде нести відповідальність

за невиконання зобов'язання на загальних засадах. Таким чином, за загальним правилом, по іншим цивільно-правовим зобов'язанням, окрім договорів позики, у кожному випадку необхідно доводити, що прострочення відбулося саме у зв'язку з обставинами непереборної сили. Загального посилання на введення в Україні воєнного стану в таких випадках буде недостатньо. Так, відповідно до частини 1 статті 14 Закону України «Про торгово-промислові палати в Україні» Торгово-промислова палата України та уповноважені нею регіональні торгово-промислові палати засвідчують форс-мажорні обставини (обставини непереборної сили) та видають сертифікат про такі обставини протягом семи днів з дня звернення суб'єкта господарської діяльності за собівартістю.

Керуючись вищевказаною нормою, Торгово-промислова палата України ухвалила рішення спростити процедуру засвідчення форс-мажорних обставин. З метою позбавлення обов'язкового звернення до ТПП України та уповноважених нею регіональних ТПП і підготовки пакету документів у період дії воєнного стану, на сайті Торгово-промислової палати України розміщено загальний офіційний лист щодо засвідчення форс-мажорних обставин. Разом з цим, незважаючи на те, що такий загальний офіційний лист щодо засвідчення форс-мажорних обставин стосується невідзначеного кола осіб, це не означає, що такий лист звільняє від цивільно-правової відповідальності сторону договору. Зокрема, у будь-якому разі стороні необхідно буде довести, що зобов'язання невиконане саме у зв'язку з воєнними діями.

Слід зазначити, що якщо сторони договору будуть вирішувати спір в судовому порядку, судом буде надаватися відповідна оцінка всім доказам. Суд оцінює належність, допустимість, достовірність кожного доказу окремо, а також достатність і взаємний зв'язок доказів у їх сукупності.

Таким чином, незважаючи на те, що Торгово-промислова палата України розмістила загальний офіційний лист щодо засвідчення форс-мажорних обставин, вказане не є безумовною підставою для звільнення сторони від відповідальності за невиконання зобов'язання.

Як було зазначено вище, відповідно до пункту 6.2 Регламенту форс-мажорні обставини (обставини непереборної сили) засвідчуються за заявою зацікавленої особи по кожному окремому договору, контракту, угоді тощо, а також по податкових та інших зобов'язаннях/обов'язках, виконання яких настало згідно з законодавчим чи іншим нормативним актом або може настати най-

ближчим часом і виконання яких стало неможливим через наявність зазначених обставин.

Аналізуючи судову практику з приводу оцінки сертифікату про форс-мажорні обставини в якості доказу, слід зазначити наступне. Так, відповідно до судової практики сертифікат не може засвідчувати форс-мажорні обставини на майбутнє. У разі якщо сертифікат про форс-мажорні обставини виданий щодо обставин, які на момент його видачі тривають та період дії яких встановити неможливо, заявник, після закінчення дії таких обставин, має право звернутися до ТПП України для засвідчення форс-мажорних обставин за подальший період саме з дня, наступного за датою видачі сертифікату до дня їх закінчення.

Аналогічний правовий висновок викладений в постанові Верховного Суду від 01.10.2019 року у справі № 805/385/17-а. Таким чином, з тією метою, щоб в подальшому довести неможливість виконання цивільно-правового зобов'язання саме у зв'язку із запровадженням воєнного стану, стороні договору рекомендовано при першій можливості звернутися до Торгово-промислової палати України, а також звернутися повторно після закінчення дії таких обставин.

Що стосується інших цивільно-правових договорів, то наслідки невиконання зобов'язання фактично такі ж, що і були до запровадження воєнного стану. Тобто, якщо сторона доведе, що порушила зобов'язання у зв'язку з непереборними обставинами (наприклад, у зв'язку з руйнуванням приміщень, неможливістю доставити товар на певну територію, знищенням майна і т.д.) вона буде звільнена від відповідальності. Якщо таких обставин сторона довести не зможе, то буде нести відповідальність на загальних засадах.

У зв'язку з чим, сторонам договору, які порушили цивільно-правове зобов'язання і в подальшому планують посилатись на обставини непереборної сили, які виникли у зв'язку з військовою агресією, рекомендується при першій можливості звернутись до Торгово-промислової палати України (регіональної торгово-промислової палати) і намагатися засвідчити такі обставини по конкретному договору.

Варто зробити висновок: Форс-мажорними обставинами, зокрема, є: загроза війни, збройний конфлікт або серйозна загроза такого конфлікту, включаючи але не обмежуючись ворожими атаками, блокадами, військовим ембарго, дії іноземного ворога, загальна військова мобілізація, військові дії, оголошена та неоголошена війна, дії суспільного ворога, збурення, акти тероризму, диверсії, піратства, безладу, вторгнення, блокада, революція, заколот, повстання, масові завору-

шення, введення комендантської години, карантину, встановленого Кабміном, експропріація, примусове вилучення, захоплення підприємств, реквізиція, страйк, аварія, протиправні дії третіх осіб, пожежа, вибух, тривалі перерви в роботі транспорту, регламентовані умовами відповідних рішень та актами державних органів влади, закриття морських проток, ембарго, заборона (обмеження) експорту / імпорту тощо, а також викликані винятковими погодними умовами і стихійним лихом. За загальним правилом ТППУ та уповноважені нею регіональні торгово-промис-

лові палати засвідчують форс-мажорні обставини та видають сертифікат про такі обставини протягом 7 днів із дня звернення суб'єкта господарської діяльності. Суб'єкт господарювання, який мав довести контрагентові неможливість своєчасного виконання зобов'язання, мав отримати відповідний сертифікат «під конкретний договір». Форс-мажором засвідчена військова агресія Російської Федерації проти України, що стало підставою введення воєнного стану із 24.02.2022 р. та зміною виконання умов договору, або ж, взагалі, підставою для невиконання договору повністю.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Мельник, О. О. (2016). Застереження про незмінність обставин договору та форс-мажор у цивільному праві України. *Національний юридичний журнал: теорія і практика*, 2/1 (18), 76–78.
2. Михайлов, В. И. (2000). Риск в бизнесе. *Закон*, 7, 53.
3. Про практику застосування судами законодавства при вирішенні спорів із зобов'язань, що виникають із договорів та інших правочинів (2012). Лист Вищого Спеціалізованого Суду з розгляду цивільних і кримінальних справ № 10-1390/0/4-12. 27.09.2012. Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. Availableat: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v1390740-12>
4. Андреева, О. (2015). Цивільно-правова характеристика ризику істотної зміни обставин за договором: поняття та практичне значення. *Юридична Україна*, 3, 44–50.
5. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40–44.
6. Законом України від 15 березня 2022 року № 2120-IX «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану».
7. Лист Міністерства економіки від 24.11.2020 № 3304-04/69987-06 «Щодо укладення, виконання, зміни та розірвання договору про закупівлю».
8. Конвенцією ООН про договори міжнародної купівлі-продажу товарів від 11.04.1980 р.
9. Закон України «Про торгово-промислові палати в Україні». *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1998, № 13, ст. 52.

REFERENCES:

1. Melnik, OO (2016). Reservations on the invariability of the circumstances of the contract and force majeure in the civil law of Ukraine. *National Law Journal: Theory and Practice*, 2/1 (18), 76–78.
2. Mikhailov, VI (2000). Risk in business. *Law*, 7, 53.
3. On the practice of applying the law by courts in resolving disputes over obligations arising from contracts and other transactions (2012). Letter of the High Specialized Court for Civil and Criminal Cases № 10-1390 / 0 / 4-12. 09/27/2012 Official website of the Verkhovna Rada of Ukraine. Availableat: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v1390740-12>.
4. Andreeva, O. (2015). Civil law characteristics of the risk of significant change of circumstances under the contract: the concept and practical significance. *Legal Ukraine*, 3, 44–50.
5. Civil Code of Ukraine: Law of Ukraine of 16.01.2003. *Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*. 2003. № 40–44.
6. The Law of Ukraine of March 15, 2022 № 2120-IX «On Amendments to the Tax Code of Ukraine and other legislative acts of Ukraine on the application of norms for the period of martial law.»
7. Letter of the Ministry of Economy dated 24.11.2020 № 3304-04 / 69987-06 «Regarding the conclusion, implementation, amendment and termination of the procurement contract».
8. UN Convention on Contracts for the International Sale of Goods of April 11, 1980.
9. Law of Ukraine «On Chambers of Commerce and Industry in Ukraine». *Information of the Verkhovna Rada of Ukraine (VVR)*, 1998, № 13, p. 52.